

УДК 342.34

DOI 10.32755/sjlaw.2025.02.020

Доній Н. Є.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7933-887X

ВАРІАТИВНІСТЬ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: СТИСЛИЙ АНАЛІЗ

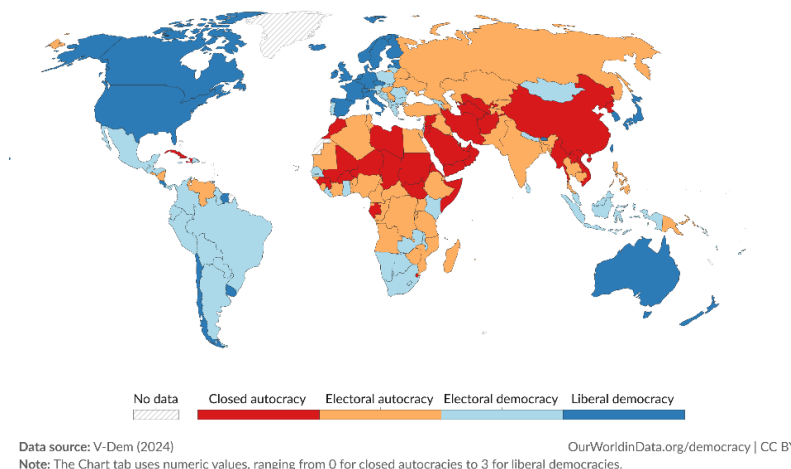
Зазначено, що натеper Україна перебуває у стані актуалізації пошуку шляху майбутнього державного розвитку, але в умовах невизначеності ситуації екзистенції, обтяженої фактом, що гібридна відкрита агресія з боку сусідньої країни та вимушеність відповідей на неї демонструє відсутність чіткості конфігурації демократії, яка є приваблювальною за інші системою правління. Відзначено, що «демократія завжди була видовищем турбулентності та суперечок» й ніколи демократія не тлумачилася однозначно. Тому метою публікації є аналіз варіативної представленості демократії в контексті викликів новітнього турбулентного соціального простору та в дискусії, що точаться навколо неї.

Ключові слова: філософія права, варіативність демократії, форми демократії, моделі демократії, демократія з дефектами, патрональна демократія, дика демократія.

Постановка проблеми. За останнє сторіччя розгортання у світі демократії детермінувало певний оптимізм [1] і як процес стало фактично прив'язуватися до показника «успішність і конкурентоздатність країни». Тож цілком закономірно, що для України після виходу з «простору несвободи» ЄСРП належність до кола демократичних держав стала дороговказом і метою. Нині Україна через актуалізацію завдання пошуку майбутнього шляху в умовах невизначеності ситуації екзистенції укотре опинилась у стані запитування «Quo vadis?», обтяженого фактом відкритої гібридної агресії з боку сусіда, який підриває демократичний вектор розвитку країни. Як доказ цього можна навести по суті два факти:

1. Дослідження західних аналітиків, яке було оприлюднено 2023 р., показало, що Україна втратила своє місце серед демократичних країн (рис.).

Political regime, 2023

Based on the classification¹ by Lührmann et al. (2018) and the estimates by V-Dem²'s experts.Our World
in Data*Рис. Політичні режими у світі, 2023 р.¹*

2. Президент Зеленський зазначив у квітні 2022 р., що «Київ – це столиця глобальної демократії» [2]. Певним підтвердженням цього є результати соціологічних опитувань, за якими переважна більшість українських громадян однозначні у своєму прагненні жити в демократичній країні. Так, у пресрелізі Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), оприлюдненого за результатами проведених у грудні 2023 р. і в лютому 2024 р. опитувань², було представлено такі дані: «...57 % – вважають, що Україна скоріше або повністю є демократичною (з них 34 % вважають, що майже або повністю, а 23 % вважають скоріше демократичною). Утім, ще є 27 % респондентів, які вважають, що Україна водночас рівною мірою є диктаторською і демократичною країною» [3]. У травні 2024 р. КМІС повторно

¹ Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/political-regime>.

² Методом телефонних інтерв'ю опитано близько 2000 респондентів за всеукраїнською вибіркою дорослих громадян.

провів опитування³, яке продемонструвало, що «понад 90 % українців хочуть бачити Україну повноцінно функціуючою демократією, однак разом з цим відзначили, що ситуація з демократією в країні погіршилась (43 % респондентів) здебільшого через дії влади (28 % респондентів)» [4].

Зазначимо, що помилково буде вважати вказані факти та деякі результати опитувань «відходом від ідеї демократії», бо в кожній країні своя «траєкторія транзиту до демократії». До того ж, коли йдеться про демократію, не можна забувати, що на цей час немає єдиного образу демократії як форми політичного правління. Вона, з'явившись за античності як «хитрість Клісфена», наприкінці ХХ ст. набула варіативності, відповідно демократію зазвичай розуміють так: 1) певне ядро цінностей/ідей та 2) розхожі маркери. Тому актуальним є аналіз того варіативного ряду, що демонструє різновиди демократії як політико-правового феномена з окремою конкретизацією щодо українського варіанта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен демократії налічує у своїй історії більше 2,5 тисяч років. На сьогодні турбулентний соціальний простір дає по суті різне розуміння й часто полярну оцінку демократії. Утім, така тенденція притаманна всій історії існування демократії як політико-правового, соціального феномена та предмета наукових інтересів, упродовж якої вона була об'єктом «дискусій, критики і обожнення» [5, с. 79]. Показником цього є те величезне коло любомудрів і науковців, які зверталися до аналізу та висвітлення різноманітних аспектів демократії. За античності Платон і Аристотель, попри чіткість висловленої позиції щодо негативної конотації демократії, розглядали її як феномен, що постійно перебуває в динаміці й розвитку. Постренесансне захоплення ідеєю соціальної утопії та пошуки рецепту ідеальної держави спонукали дослідників Нового часу (Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж-Ж. Руссо) до міркувань щодо влади народу, проте демо-

³ Методом телефонних інтерв'ю на основі випадкової вибірки мобільних номерів опитали 1002 респонденти у віці 18 років і старших, які мешкають на підконтрольній Україні території та не виїхали за кордон.

кратія не заслуговувала на їхню увагу та деталізацію, як це відбувалося, наприклад, щодо дослідження республіки часів Риму. Нова хвиля цікавості до демократії як форми політичного устрою припала на XIX ст., коли поштовхом до гострих наукових дебатів і роздумів стала оприлюднена робота А. Токвіля «Демократія в Америці».

Друга половина XX – початок XXI ст. додали загальній проблематиці демократії та демократизації гостроти і дискусійності через напрацювання таких знаних дослідників, як С. Гантінгтон, Р. Даль, Л. Даймонд, Г. О’Доннелл, П. Картледж, Ф. Закарія, Р. Патнем, Дж. Перрі, Дж. Сарторі, Н. Урбінаті та ін. Ідеологами та фундаторами теорії демократії участі стали вважати Б. Барбера, Й. Масуда, Дж. Менсбридж, К. Пейтмена, Дж. Ф. Ціммермана та ін. Омріяному станові «демократія як єдина гра» [6, с. 66], під яким мається на увазі консолідована демократія, присвячені публікації З. Бжезінського, Т. Карлі, Дж. Ді Пальми, Д. Растоу, А. Шедлера та ін. До окремого напрямку досліджень виділяють аналітичні звіти щодо стану демократії початку XXI ст., у яких дуже часто ставиться акцент на кризовості демократичного розвитку [7; 8; 9], і напрацювання щодо концептуалізації та аналізу емпіричних доказів кризи демократії [6; 10]. До українського кола дослідників різних аспектів і складових демократії належать публікації О. Бабкіна, Т. Андрійчук, М. Головатого, С. Давимука, А. Колодія, Ю. Кужелюка, О. Кіндратець, В. Полохало, О. Радченка, Ю. Садової та ін.

Мета статті. Ситуація турбулентності соціального простору II половини XX ст. – початку XXI ст. призвела до потужних дискусій щодо демократії як масштабного процесу. Однак «демократія завжди була видовищем турбулентності та суперечок» [11, с. 20] й ніколи не тлумачилася однозначно. Тож, як вказано у Резолюції ООН «Підтримка системою Організації Об’єднаних Націй зусиль урядів щодо розвитку та зміцнення нових або відновлених демократій» (2007), не існує єдиної моделі демократії, а є її варіанти й саме вони мають спільні риси, які й дозволяють їх номінувати «демократія» [12]. Тому **метою публікації** є ана-

ліз варіативної представленості демократії в контексті викликів новітнього турбулентного соціального простору.

Виклад основного матеріалу. Швидке розгортання демократії в II половині ХХ ст. разом з відродженням, яке вона принесла, а також детерміновані цим хвиля інтересу до неї та порівняльні дослідження її виявів усе одно лишили нас дуже далекими від «консенсусу щодо того, що являє собою «демократія» [13, с. 22]. Утім, цю відсутність консенсусу слід схвалювати, а не вважати за недолік, бо наявність у соціальному ландшафті розбіжностей щодо феномена демократії являє собою її мікрокосм, адже саме різноманітність думок й сукупність відмінностей і є виявом демократії в найкращому вигляді. Тож, враховуючи, що нав'язати одне стандартне визначення демократії означає обмежити її здатність резонувати з ідеями, поглядами різних людей та адаптуватися до багатоманітних умов, констатуємо, що, як правило, під демократією розуміється певна нормативна сутність, що являє собою абстрактну конструкцію, зібрана з ряду імперативів: громадяни; набір законів або соціально-політичних норм, які відстоюють їхні права, захищають їх від несправедливості та плекають громадянське переконання про обов'язковість виконання обов'язків; баланс частин трьох основних елементів – змагання, співробітництва та участі. Крім того, двома найбільшими цінностями, які покладені в основу ідеї демократії, вважаються: 1) індивідуальна автономія: цінність, яка означає, що ніхто не має підкорятися правилам, які нав'язані іншими. Індивіди повинні мати можливість у межах розумного здійснювати контроль за власним життям; 2) рівність: цінність, суть якої полягає в тому, що кожна людина має таку саму можливість впливати на рішення в суспільстві, у якому вона живе, як і інші члени цього суспільства.

Демократія як сукупність зазначених складових від часу свого виникнення постійно адаптується до локальних умов, культурних особливостей, історичного контексту й викликів, з якими стикаються суспільства, продукуючи ту варіативність, що характеризує новітню різноманітність форм і моделей демократичного врядування, яку спостерігаємо нині в різних

країнах світу. Отже, якщо конкретизувати, то на цей час ми маємо справу з:

1. Формами демократії

Пряма («чиста») демократія. Найбільша кількість представлених у науковому дискурсі публікацій щодо демократії присвячена саме цій формі. За цією формою всі вияви політики та закони, що ухвалюються урядами, визначаються самими громадянами, а не представниками, яких обирає народ. У справжній прямій демократії громадяни голосують за всі закони, законопроекти та судові рішення. Прикладом можуть бути референдуми або петиції, які впливають на політичні рішення. Наприклад, український політолог Т. Кузьо зазначив, що Революція Гідності стала прикладом прямої демократії, що протистояла корумпованій системі [14].

Представницька демократія. Громадяни обирають представників, які ухвалюють рішення від їхнього імені (поширена модель у більшості країн світу). Як вказав Дж. Ді Пальма, у представницькій демократії «акцент робиться на вільному та загальному виборчому праві в контексті громадянських свобод, на конкурентності партій, на виборі альтернативних кандидатів на посади й на наявності політичних інститутів, які регулюють і гарантують роль уряду та опозиції» [15, с. 6].

Поліархія. Концепція цієї форми демократії була представлена Р Далем [16], який вважав її «ідеальним типом демократії» через поєднання виборів, плюралізму, свободи слова та незалежності ЗМІ. Варіативність демократії, на його думку, визначається тим, наскільки країна відповідає вказаним критеріям поліархії. Наприклад, хоча багато країн називають себе демократичними, вони можуть суттєво відрізнятися за рівнем дотримання цих принципів/складових.

Електронна демократія (е-демократія). Використання цифрових технологій для залучення громадян до процесу управління (наприклад, голосування онлайн, громадські обговорення через платформи). Згідно з «Рекомендацією CM/Rec(2009)1 Комітету міністрів державам-членам щодо електронної демократії» [16] е-демократія створена та має сприяти зміцненню демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів

через складові: абсолютне дотримання зобов'язань щодо прав людини та основних свобод, а також принципів внутрішньої організації демократичного уряду; підвищення ефективності демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; є додатковою, доповнюваною і взаємопов'язаною з традиційними демократичними процесами заради розширення можливості вибору, доступу громадськості до участі в політичних процесах; підтримка та зміцнення довіри громадян до демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; підтримка демократичної ролі посередників між громадянами та державою, таких як демократичні інститути, політики та ЗМІ; сприяння, забезпечення та посилення прозорості, підзвітності, чуйності, залученості, обдуманості, інклюзивності, доступності, участі, субсидіарності та соціальної згуртованості; надання можливості для змістовного й ефективного громадського обговорення та участі на всіх стадіях демократичного процесу з реагуванням на потреби та пріоритети людей; базування та реалізація в концепції комплексної й активної інформації та широкого розуміння громадянства; врахування викликів, ризиків і бар'єрів для е-демократії, розглядаючи та долаючи їх, зокрема за допомогою надійної оцінки ризиків, заходів і механізмів управління ризиками, що забезпечують постійну оцінку та прогрес; сприяння зменшенню цифрового розриву за допомогою інклюзивного та недискримінаційного підходу й шляхом розширення можливостей людей через підтримку освіти та навчання, включно з освітою та навчанням з електронної грамотності, а також заходів з інформування громадськості та шляхом поєднання електронних і неелектронних підходів; полегшення та покращення доступу, доступності та взаємодії шляхом використання, де це можливо, прозорих і технологічно нейтральних засобів, рішень з відкритим кодом та відкритих стандартів і специфікацій; вбудованість у збалансовані, орієнтовані на громадян правила й нормативні рамки, включаючи нормативні акти, прийняті державними органами, співрегулювання та саморегулювання» [17, с. 8–9].

Консолідована демократія. Є омріяною формою та має стати кінцевим етапом демократичного транзиту. За словами

Дж. Ді Пальми, консолідацію доцільно тлумачити в такий спосіб, за яким передбачається одночасне формування як дійсних демократичних інститутів (конституційна консолідація та консолідація політичних партій та груп інтересів, неформальних політичних акторів і громадянського суспільства), так і демократичної політичної культури (отже, має бути автоматичний зв'язок консолідації з набуттям легітимності) [15, с. 138].

2. Моделі демократії

Ліберальна демократія. Основний акцент у такій варіації демократії ставиться на захисті прав людини, верховенстві права, свободі слова та поділі влади (США, Німеччина, Канада). Головним серед її атрибутів є громадянське суспільство, яке є індивідуальним способом життя кожної людини, маркером чого є наявність і постійне використання соціальних установок, що формують характер особистості та визначають її устремління й цілі в усіх життєвих ситуаціях [18, с. 86–88].

На початку ХХІ ст. модель ліберальної демократії найчастіше зазнавала критики. Ч. Муфф [19] стверджує, що демократія завжди балансує між ліберальними принципами (права людини) і демократичними (воля більшості): «Ми маємо справу з новою політичною формою суспільства, специфіка якої походить від артикуляції двох різних традицій. З одного боку, у нас є ліберальна традиція, що заснована на верховенстві права, захисті прав людини та повазі до індивідуальної свободи; з іншого – демократична традиція, головними ідеями якої є рівність, тотожність між керуючими та керованими й народний суверенітет. Між цими двома відмінними традиціями немає необхідного зв'язку, а є лише умовна історична артикуляція» [19, с. 2–3]. Тож цей баланс постійно підривається, тому жодна демократія не є ідеальною. Додає неідеальності демократії і той факт, на який вказав К. Хеджес, що країни стали заручниками економічних еліт. К. Хеджес наголосив, що в багатьох країнах ліберальна демократія перетворилася на «демократію для багатих» [20].

Ілліберальна демократія. Таку назву варіації демократії ввів у науковий обіг Ф. Закарія [21], позначаючи ту модель, за якою формальні демократичні механізми (виборчі процедури) зберігаються, але демократичні цінності, як-от свобода слова, права

громадян або незалежність суду, порушуються (прикладом можна вважати Угорщину чи Туреччину).

Ілліберальні уряди стверджують, що вони так само демократичні та конституційні, як і будь-які інші, ба більше, вони є популярнішими і, отже, більш справжніми, оскільки їхнє правління ґрунтується на консервативних, плебейських і «патріотичних» конституційних цінностях та цінності верховенства права, а не на підтримуваних лібералами цінностях. На думку А. Сайо, молоді ілліберальні режими класифікуються як «плебсологічні лідерські демократії», а конституційна система ілліберальних демократій та явищ у «зрілих демократіях», які виправдовуються ім'ям «волі народу», – це дрейф не до м'якого деспотизму чи авторитаризму, а за фактом зловживання конституціоналізмом. Плебсологічні лідерські демократії зловживають конституціоналізмом і верховенством права, нехтуючи обмеженнями влади: вони здійснюють державний (або партійний) контроль над судами, засобами масової інформації та науковими колами. Для А. Сайо деспотизм, або тиранія більшості, яка порушує права, є «кінцевою станцією подорожі неліберальних демократій» [22].

Деліберативна (дорадча) демократія. Особлива увага приділяється делібератії – виваженій, розсудливій, аргументованій дискусії та обговоренню, які спрямовані на досягнення консенсусу щодо важливих питань. Фактично ця модель є складовою представницької демократії та функціонує як озвучення думки щодо певного питання обраною всією спільнотою групою громадян. Під час формування таких груп завжди дуже прискіплива увага спрямована на соціально-демографічні показники, а саме: стать, вік, рівень освіти в тих самих пропорціях, у яких вони представлені в суспільстві загалом. Таким чином, утворюється мінісуспільство (*mini-public*), а відібрана група людей може набути різних назв, наприклад: громадянська асамблея, громадянський форум, громадські збори або громадянське журі. Отже, незалежно від назви деліберативний процес охоплює три основні елементи: відбір учасників, представницький характер групи та внесення обговорень до порядку денного засідань.

Партисипативна демократія. Заохочує активну участь громадян у всіх аспектах управління, навіть поза виборами [23]. Ця модель демократії вкрай тісно наближена до дорадчої моделі. Вона також була розроблена «всередині» представницької демократії і прагне її доповнити, компенсуючи ті характерні недоліки, що є частиною нормального функціонування консолідованих демократій. Ідея партисипативної демократії походить з уявлення, що демократія – це не лише система урядування, а й соціальний процес, який залежить від рівня участі громадян у суспільному житті. Запорукою успіху цієї моделі демократії визнають дві умови: 1) процеси є відкритими для широкої громадськості; 2) щоб здійснювати реальний вплив на результати політики, процеси мають бути ефективно структуровані. Саме в цьому полягає різниця між партисипативними демократіями, які заохочують участь громадян, і тими, що спрямовують демократію до формальних виборів.

Соціальна демократія (скандинавські країни). Орієнтована на зменшення соціальної нерівності, захист економічних прав громадян. Заклик до свободи, рівності, справедливості та солідарності – це основні ідеї, що присутні в дискурсі соціал-демократії. Другий момент, який відрізняє цю модель демократії, дуже добре проаналізував німецький політолог Т. Майєр, який першим питанням поставив взаємозв'язки між демократією та ринковою економікою. За Майєром, «запорукою виникнення та стабільності демократії є ринковий капіталізм» [24, с. 19]. З іншого боку, такий взаємозв'язок породжує протиріччя, «оскільки вільний ринок може бути загрозою для демократії» [там само]. Фактично в соціал-демократії перед владними інституціями постійно постає питання: «Яким чином збалансувати/врівноважити дотримання позитивних та негативних прав і свобод громадян?» Вказана суперечність вирішується через активність державної влади в таких напрямках: «1) забезпечення наявності інфраструктури та послуг (т. зв. «послуг загального характеру») та вільного доступу до них; 2) створення можливості шляхом перерозподілу суспільних благ для сприяння активній і вільній участі людей у громадському житті та демократичних процесах; 3) широке впровадження ринкової

економіки, але таким чином, щоб демократичні структури та інтереси робітників були захищені» [24, с. 23–24].

Моніторингова демократія. На думку Дж. Кіана, дивна за звучанням назва є найточнішою для опису тієї значної трансформації, яка відбувається в таких регіонах, як Європа та Південна Азія, а також у таких різних країнах, як США, Японія, Аргентина, Австралія та Нова Зеландія [25]. Дж. Кіан вказує, що моніторингова демократія є різновидом «післявиборчої» політики, яка визначається швидким зростанням багатьох різних видів позапарламентських механізмів контролю влади. Ці органи моніторингу пускають коріння у «внутрішніх» сферах уряду та громадянського суспільства, а також у транскордонних умовах. Як наслідок, змінюється вся архітектура самоврядування. Центральний вплив виборів, політичних партій і парламентів на життя громадян слабшає. Демократія починає означати більше, ніж вибори, хоча й не менше. Незалежні спостерігачі за владою починають давати відчутні результати як у державній сфері, так і поза нею. Постійно тримаючи «в тонусі» політиків, партії та обрані уряди, ці спостерігачі ускладнюють їм життя, ставлять під сумнів їхній авторитет і змушують змінювати свої плани – а іноді й ганьблять їх. Фактично така модель демократії є варіантом «старший брат спостерігає за тобою», де в ролі брата – спостерігачі.

Дика демократія. Пандемія COVID-19 призвела до того, що 20-ті рр. XXI ст. ознаменувалися тим, що демократія стала сприйматися як щось суперечливе, хаотичне, непокірне, енергійне і дике. Жоден найвищий арбітр вже не здатний вказати, що є легітимно демократичним, а що ні. Відповідно, на думку А. Нортон, новітній соціальний світ вимагає більш анархічної, більш сміливої демократії. Акцентуючи саме на цьому увагу, А. Нортон побудувала концепцію «дикої демократії», що фактично уникає вузькопартійних інтересів і геополітичного позиціонування та виходить за межі вузьких рамок політичних систем, законотворчості та суперництва. Дослідниця описує та пропагує певну демократичну «етику мужності», що охоплює анархічний потенціал уповноважених людей. Ці люди «керують собою» замість технократичної бюрократії, яка керує

поляризацією через політику страху та «вчить людей, що вони є здобиччю» [26, с. 28]. А. Нортон заперечує роль лібералізму та верховенства права у функціонуванні демократичної політики і соціального життя. Вона впевнена, що демократична етика призначена для людей, які знають свої права та намагаються керувати собою [26, с. 139–140]. Це етика для тих, хто твердо тримається прав, які вони мають від природи, й водночас це етика, яка вимагає мужності. Демократія – це завжди ризикова на справа, сповнена обіцянок і небезпек. Небезпека полягає у страху: страх перед невідомим, страх перед непокірними, страх один перед одним, страх перед анархією. Страх веде до авторитаризму. Анархія веде до мужності, самовпевненості, самодисципліни, самоврядування та солідарності. «Анархія – це розсадник та порятунок демократії, а авторитаризм – її ворог» [26, с. 3].

Космополітична демократія. Ця модель була запропонована Д. Хелдом заради врахування впливу глобалізації [27]. Д. Хелд й Е. Колоджей вказують, що новітні виклики (зміна клімату, міграція, транснаціональні корпорації тощо) потребують механізмів управління, які виходять за межі національних держав [27; 28]. Науковці впевнені, що демократичні структури мають еволюціонувати, щоб враховувати інтереси глобального суспільства, а не лише окремих країн. Тож, ймовірно, що така модель з часом буде визнана вітальною і розгортатиметься.

Щодо моделі демократії в Україні. Натепер Україну складно називати демократією, бо система, яка має забезпечити нормальне функціонування демократичної країни й захист прав людей, через воєнну агресію з боку рф, спроби владних партій усе тримати у своїх руках, нескінченні корупційні скандали дала збій, а тому замість сильних і ефективних інституцій маємо лише симуляцію та симулякри. Найімовірніше, через це західні аналітики по-різному тлумачать стан демократії чи взагалі її відсутність у нашій країні. Так, існує варіант, запропонований Дж. Лінцем, під назвою «демократія з дефектами» [29], який є інтерпретацією «дефектної демократії» Д. Коллієра та С. Левитського [30]. Дж. Лінц так пояснив свою позицію: «Якби я мав написати книгу про порівняльні демократії, то вона б містила розділ про дефектні або псевдодемократії, які я радше

охарактеризував би як «виборчі авторитарні» режими – переважно етнократичні, часто плебсологічні, – де демократичний фасад прикриває авторитарне правління» [29, с. 33–34]. Дещо інший погляд щодо України – у виданні 2024 року, де М. Балінт і М. Балінт стверджують, що Україна – це «патрональна демократія», яка є проміжною системою «між ліберальною демократією та патрональною автократією». Пояснюють вони цей висновок таким чином. З одного боку, це багатопірамідална система, як і ліберальна демократія, адже є кілька потужних владних мереж, що конкурують за владу, і немає жодної домінантної мережі, яка могла б порушити баланс сил між акторами. З іншого боку, переважає неформальний патроналізм, а партійна конкуренція – це фактично удавана видимість конкуренції прийомних політичних сімей. На периферії можуть існувати демократичні партії, але основне поле конкуренції заповнюють партії патрона, де головним патроном кожної мережі переважно є або лідер партії, або її провідний кандидат. Тоді як у ліберальних демократіях лідери партій часто йдуть у відставку після поразки на виборах, в умовах патрональної демократії з патрональними партіями це трапляється рідко» [31, с. 41–42]. Корупція, яку так часто сприймають як «відхилення від демократії», насправді є складовою патрональної демократії, бо «патрональна демократія, в основі якої лежить незаконна діяльність, далека від ідеалів ліберальної демократії, але це все-таки форма демократії» [там само, с. 15]. Узагалі констатуємо, що нині чіткої відповіді на запитання щодо форми чи моделі демократії в Україні в наукових дослідженнях не представлено, а враховуючи воєнну агресію та актуалізовану через це вітальну потребу – «виживання держави та громадян», то це запитання поки що залишимо без відповіді.

Висновки. Ілюзією є те, що під демократією мається на увазі чіткість деякого «тіла-фігури». Демократія як феномен насправді є певною конфігурацією системи правління, завдяки якій ми розпізнаємо її як привабливіший, ніж інші, але такий, що передбачає варіативність форм і моделей, політичний режим. Варіативність сучасної демократії полягає в її здатності змінюватися залежно від умов, у яких вона існує, та викликів,

які перед нею постали. Можемо передбачити, що варіативність дає певну гнучкість адаптації демократичних цінностей до викликів новітнього турбулентного соціального простору, таких як: глобалізація, діджиталізація, громадянська та соціальна пасивність.

Щодо України, то нині її політичний режим важко віднести до вже встояних форм чи моделей демократії. Як результат дослідниками пропонуються ті «некласичні» моделі демократії, які містять у собі суперечливі риси та демонструють синтез демократичних і недемократичних складових, а тому як проміжний підсумок може бути визначена варіація української демократії на кшталт «демократії з дефектами». Важливим є те, що стосовно демократії у світі та в Україні дискусія триває, а отже, висловлена Д. Ростоу умова, що «основою демократії є відсутність максимального консенсусу» [32, с. 363], зберігається та дає нові поштовхи й вектори розвитку філософсько-правової та політичної думки.

Список використаних джерел

1. Mounk Y. Democracy on the Defense. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/democracy-defense> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Зеленський В. Зараз Київ – це столиця глобальної демократії, столиця боротьби за свободу для усіх в Європі: звернення Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/zaraz-kiyiv-ce-stolicya-globalnoyi-demokratiyi-stolicya-boro-2285> (дата звернення: 12.02.2025).
3. Наскільки українці вважають Україну демократичною країною і пріоритетність демократичної системи. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1406&page=1> (дата звернення: 12.02.2025).
4. 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінилася ситуація з демократією і економікою в Україні та бажана форма правління. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1411&page=1> (дата звернення: 12.02.2025).
5. Доній Н. Є. Історико-філософський погляд на феномен демократії. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2021. № 1. С. 77–86.
6. Przeworski A. *Crises of Democracy*. New York : Cambridge University Press, 2019. 255 p.

7. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> (дата звернення: 22.02.2025).

8. Freedom in the World, 2022. The global expansion of authoritarian rule. Washington : Freedom House, 2022. 36 p.

9. State of democracy, human rights and the rule of law. A democratic renewal for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europe, 2021. Strasbourg : Council of Europe Publications, 2021. 147 p.

10. Weiffen B. The crisis of democracy: conceptualization and empirical assessment (with special consideration of Europe). URL: <http://www.iea.usp.br/eventos/WeiffenCrisisofdemocracyIPSA2018.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).

11. Madison J. The Federalist No. 10. *The Federalist Papers: A Collection of Essays Written in Support of the Constitution of the United States, from the original text of A. Hamilton, J. Madison, J. Jay / R. P. Fairfield* (ed.), 2nd ed. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1981. URL: <https://archive.org/details/federalistpaper000alex/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 22.02.2025).

12. Support by the United Nations system of the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies. Resolution adopted by the General Assembly on 8 November 2007 (A/RES/62/7). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n07/464/19/pdf/n0746419.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).

13. Diamond L. J. Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13 (2). P. 21–35.

14. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / пер. з англ. А. Павлишина. Київ : Дух і літера, 2018. 560 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Viina_Putina_protiv_Ukrainy_Revolutsii_a_natsionalizm_i_kryminalitet.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

15. Di Palma G. To Craft Democracies. An Essay on Democratic Transitions. Berkeley : University of California Press, 1990. 138 p. URL: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft467nb2sk/> (дата звернення: 10.02.2025).

16. Даль Р. Поліархія: участь у політичному житті та опозиція. Пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків : Каравела, 2002. 216 с.

17. Electronic democracy (e-democracy). Recommendation CM/Rec(2009)1 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 18 February 2009 and explanatory memorandum. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2009. 89 p.

18. Dewey J. Democracy and Education. Pennsylvania State University, 2001. 368 p. URL: <https://nsee.memberclicks.net/assets/docs/>

KnowledgeCenter/BuildingExpEduc/BooksReports/10.%20democracy%20and%20education%20by%20dewey.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

19. Mouffe Ch. *The Democratic Paradox*. New York : Verso Books, 2000. 192 p.

20. Hedges Ch. *Death of the Liberal Class*. New York : Nation Books, 2010. 256 p.

21. Zakaria F. *The Future of Freedom Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York–London : W. W. Norton & Company, 2007. 301 p.

22. Sajó A. *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy*. Cambridge University Press, 2021. 338 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/ruling-by-cheating/ruling-by-cheating/42F334F2C767DA101105053FA4393FC3#> (дата звернення: 19.02.2025).

23. Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to member States on deliberative democracy (Adopted by the Committee of Ministers on 6 September 2023 at the 1473rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680ac627a> (дата звернення: 10.02.2025).

24. Основи соціал-демократії. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2013. 60 с.

25. Keane J. *Monitory Democracy? The Secret History of Democracy Since 1945*. Public Lecture delivered at the School of Journalism, Fudan University, Shanghai, 29 October 2008. URL: <https://www.johnkeane.net/monitory-democracy-the-secret-history-of-democracy-since-1945/> (дата звернення: 15.02.2025).

26. Norton A. *Wild Democracy: Anarchy, Courage, and Ruling the Law Heretical thought*. Oxford : Oxford University Press, 2023. 240 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=xuRgzwEACAAJ&pg=PR5&hl=uk&source=gbv_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 10.02.2025).

27. Held D. *Democracy and the Global Order*. Cambridge : Polity Press, 1995. 324 p.

28. Kolodziej E. A. *Governing Globalization: Challenges for Democracy and Global Society*. Rowman & Littlefield International, 2016. 314 p.

29. Linz J. J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2000. 34 p.

30. Collier D., Levitsky S. *Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research*. *World Politics*. 1997. Vol. 49. No. 3. P. 430–451.

31. Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна. Т. 1 / за ред. М. Балінт та М. Балінт ; частковий пер. з англ. О. Тирон. Бостон : Academic Studies Press, 2024. 487 с.

32. Rustow D. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamics Model*. *Comparative Politics*. 1970. Vol. 2. No. 3. P. 337–363.

Donii N.,

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Professor of the Department of Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7933-887X

VARIABILITY OF MODERN DEMOCRACY: A BRIEF ANALYSIS

It is noted that at present, Ukraine, due to the actualization of the search for a future path in the conditions of uncertainty of the existential situation, has once again found itself in a state of asking "Quo Vadis?", burdened by the fact that the hybrid open aggression from the neighboring country and the necessity of responses to it are destroying the democratic vector of the country's development. It is noted that "democracy has always been a spectacle of turbulence and disputes," and democracy has never been interpreted unambiguously. Therefore, the publication aims to analyze the variable representation of democracy in the context of the challenges of the new turbulent social space.

It is stated that, as a rule, democracy is understood as a specific normative analytical entity, which is an abstract construction assembled from a number of axiomatic standards: citizens; a set of laws or socio-political norms that uphold their rights, protect them from injustice and foster a civic conviction about the imperativeness of fulfilling duties; a balance of parts of three basic elements - competition, cooperation, and participation. Thus, democracy as a phenomenon is a certain configuration of the system of government. We recognize it as more attractive than others, but one that involves variability of forms and models and political regime. The variability of modern democracy lies in its ability to change depending on the conditions in which it exists and the challenges that have arisen before it. We can predict that variability provides a certain flexibility in adapting democratic values to the challenges of the new turbulent social space, such as globalization, digitalization, and civil and social passivity.

As for Ukraine's political regime, it is currently complicated to attribute to the already established forms or models of democracy. As a result, researchers propose those "non-classical" models of democracy that contain contradictory features and demonstrate a synthesis of democratic and non-democratic components, which ultimately becomes a model of Ukrainian democracy like "democracy with defects".

Key words: *philosophy of law, variability of democracy, forms of democracy, models of democracy, democracy with adjectives, patronal democracy, wild democracy.*

References

1. Mounk, Y. (2021), Democracy on the Defense, *Foreign Affairs*, available at: [https:// www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/democracy-defense](https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/democracy-defense) (accessed 10.02.2025).

2. Zelensky, V. (2022), Now Kyiv is the capital of global democracy, the capital of the struggle for freedom for all in Europe: address by the President of Ukraine, available at: <https://www.president.gov.ua/videos/zaraz-kiyiv-ce-stolicya-globalnoyi-demokratiyi-stolicya-boro-2285> (accessed 12.02.2025).

3. To what extent do Ukrainians consider Ukraine to be a democratic country and the priority of the democratic system, available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1406&page=1> (accessed 12.02.2025).

4. 5th anniversary of Volodymyr Zelenskyy's presidency: how the situation with democracy and the economy in Ukraine has changed and the desired form of government, available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1411&page=1> (accessed 12.02.2025).

5. Donii, N. E. (2021), "Historical and philosophical view of the phenomenon of democracy", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, Iss. 1, pp. 77–86.

6. Przeworski, A. (2019), *Crises of Democracy*, Cambridge University Press, New York.

7. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis, available at: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> (accessed 22.02.2025).

8. Freedom in the World, 2022. The global expansion of authoritarian rule, Freedom House, Washington.

9. State of democracy, human rights and the rule of law. A democratic renewal for Europe (2021), Report by the Secretary General of the Council of Europe, Council of Europe Publications, Strasbourg.

10. Weiffen, B. (2018), The crisis of democracy: conceptualization and empirical assessment (with special consideration of Europe), available at: <http://www.iea.usp.br/eventos/WeiffenCrisisofdemocracyIPSA2018.pdf> (accessed 20.02.2025). Weiffen B. The crisis of democracy: conceptualization and empirical assessment (with special consideration of Europe).

11. Madison, J. (1981), The Federalist No. 10, *The Federalist Papers: A Collection of Essays Written in Support of the Constitution of the United States, from the original text of A. Hamilton, J. Madison, J. Jay / R. P. Fairfield* (ed.), 2nd ed., Baltimore, Johns Hopkins University Press, available at: <https://archive.org/details/federalistpaper000alex/page/n3/mode/2up> (accessed 22.02.2025).

12. Support by the United Nations system of the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies, Resolution adopted by the General Assembly on 8 November 2007

(A/RES/62/7), available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n07/464/19/pdf/n0746419.pdf> (accessed 10.03.2025).

13. Diamond, L. J. (2002), "Thinking about Hybrid Regimes", *Journal of Democracy*, Vol. 13 (2), pp. 21–35.

14. Kuzio, T. (2018), *Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism and Criminality, Spirit and Letter*, Kyiv, available at: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Viina_Putina_proty_Ukrainy_Revoliutsiia_natsionalizm_i_kryminalitet.pdf (accessed 12.02.2025).

15. Di Palma, G. (1990), *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, University of California Press, Berkeley, available at: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft467nb2sk/> (accessed 10.02.2025).

16. Dal, R. (2002), *Polyarchy: Participation in Political Life and Opposition*, Karavela, Kharkiv.

17. *Electronic democracy (e-democracy) (2009)*, Recommendation CM/Rec(2009)1 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 18 February 2009 and explanatory memorandum, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

18. Dewey, J. (2001), *Democracy and Education*. A Penn State Electronic Classics Series Publication, Pennsylvania State University, available at: <https://nsee.memberclicks.net/assets/docs/KnowledgeCenter/BuildingExpEduc/BooksReports/10.%20democracy%20and%20education%20by%20dewey.pdf> (accessed 12.02.2025).

19. Mouffe, Ch. (2000), *The Democratic Paradox*, Verso Books, New York.

20. Hedges, Ch. (2010), *Death of the Liberal Class*, Nation Books, New York.

21. Zakaria, F. (2007), *The Future of Freedom Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton & Company, New York–London.

22. Sajó, A. (2021), *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy*, Cambridge University Press, available at: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/ruling-by-cheating/ruling-bycheating/42F334F2C767DA101105053FA4393FC3#> (accessed 19.02.2025).

23. Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to member States on deliberative democracy (Adopted by the Committee of Ministers on 6 September 2023 at the 1473rd meeting of the Ministers' Deputies), available at: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680ac627a> (accessed 15.02.2025).

24. *Fundamentals of Social Democracy (2013)*, Representative Office of the Friedrich Ebert Foundation in Ukraine.

25. Keane, J. (2008), *Monitory Democracy? The Secret History of Democracy Since 1945*. Public Lecture delivered at the School of

Journalism, Fudan University, Shanghai, 29 October 2008, available at: <https://www.johnkeane.net/monitory-democracy-the-secret-history-of-democracy-since-1945/> (accessed 10.02.2025).

26. Norton, A. (2023), *Wild Democracy: Anarchy, Courage, and Ruling the Law Heretical thought*, Oxford University Press, Oxford, available at: https://books.google.com.ua/books?id=xuRgzwEACAAJ&pg=PR5&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (accessed 12.02.2025).

27. Held, D. (1995), *Democracy and the Global Order*, Polity Press, Cambridge.

28. Kolodziej, E. (2016), *Governing Globalization: Challenges for Democracy and Global Society*, Rowman & Littlefield International.

29. Linz, J. J. (2000), *Totalitarian and authoritarian regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder.

30. Collier, D. and Levitsky, S. (1997), "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research", *World Politics*, Vol. 49, No. 3, pp. 430–451.

31. *Patronal Democracy in Ukraine and the Russian Invasion. The Russian-Ukrainian War (2024)*, Vol. 1, Ed. by M. Balint and M. Balint, Academic Studies Press, Boston.

32. Rustow, D. (1970), "Transitions to Democracy: Toward a Dynamics Model", *Comparative Politics*, Vol. 2, No. 3, pp. 337–363.